

Səbinə Vilayət qızı İsmayılova

BDU

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

sabinaismayilova@bsu.edu.az

Xülasə

Bu məqalə rəqəmsal dövrdə dialoq və monoloji diskursun təkamülü məsələsinə həsr edilib. Müəllif rəqəmsal texnologiyaların və internetin inkişafının həyatımıza təsirini araşdırır, bu təsir nəticəsində yalnız kommunikasiya sahəsində deyil, həm də diskursiv praktikanın strukturunda baş verən dəyişikliklərə diqqət yetirir. Bu elmi araşdırmanın əsas məqsədi rəqəmsal dövrdə dialoq və monoloji diskursların inkişafını və onların müasir cəmiyyətə təsirini izləməkdir. Hər iki növ diskurs müxtəlif ünsiyyət vəziyyətlərində mühüm rol oynayır və onların öyrənilməsi qarşılıqlı əlaqəni, ünsiyyəti və məlumat ötürülməsini daha yaxşı başa düşməyə kömək edə bilər. Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı dialoji və monoloji diskursda dəyişikliklərə səbəb olub, onları daha dinamik və interaktiv edib. Rəqəmsal platformalar tərəfindən asanlaşdırılan sinxron rabitədən asinxron rabitəyə keçid dialoqun dinamikasında dəyişikliklərə gətirib çıxarır və iştirakçılara cavabları nəzərdən keçirmək üçün daha çox vaxt verir. Rəqəmsal mühit həm də dialoq və monoloqu fotoşəkillər, video və audio materiallarla zənginləşdirir, ünsiyyət prosesini daha müxtəlif və əlçatan edir.

Açar sözlər: dialoji diskurs, monoloji diskurs, rəqəmsal texnologiyalar, ünsiyyət forması, nitq.

Abstract

This article is dedicated to the evolution of dialogical and monological discourse in the digital age. The author explores the impact of digital technologies and the development of the internet on our lives, paying attention to changes not only in the field of communication but also in the structure of discursive

practice. The main aim of this scientific research is to trace the development of dialogical and monological discourses in the digital age and their impact on modern society. Both types of discourse play an important role in various communicative situations, and their study can help better understand interaction, communication, and information transmission. The development of digital technologies has led to changes in dialogical and monological discourses, making them more dynamic and interactive. The transition from synchronous communication to asynchronous communication facilitated by digital platforms brings changes in the dynamics of dialogue, providing participants with more time to consider responses. The digital environment also enriches dialogue and monologue with texts, photos, videos, and audio materials, making the communication process more diverse and accessible.

Key words: dialogic discourse, monologic discourse, digital technologies, form of communication, speech.

Rəqəmsal texnologiyaların və internetin həyatımızda inkişafı ilə biz yalnız ünsiyyətin özündə deyil, həm də diskursiv praktika strukturunda dəyişiklikləri müşahidə edirik. Bu elmi məqalədə rəqəmsal dövrdə dialoq və monoloq diskursunun təkamülünə və onların müasir cəmiyyətə təsiri məsələlərinə işıqlandırmaq əsas məqsəd kimi götürülmüşdür.

Dialoji diskurs iştirakçıların bərabərliyinə, qarşılıqlı anlaşılmaya və ideyaların qarşılıqlı fəaliyyətinə əsaslanan ünsiyyət kimi xarakterizə olunur. Belə diskursda əsas diqqət dialoqa, fikir mübadiləsinə və əsaslandırılmış cavablara yönəlir.

Dialoji diskurs, iki və ya daha çox kommunikatorun iştirak etdiyi, qarşılıqlı əlaqə rejimində fikir mübadiləsi apardığı nitq fəaliyyətinin bir formasıdır. Monoloji nitq, öz növbəsində, bir şəxsin auditoriyaya və ya həmsöhbətə yönəldilmiş, lakin dərhal cavab verməyi nəzərdə tutmayan davamlı çıxış nitqidir. "Dialoji diskurs bizə təbii dili nitq subyektinin müstəqil məhsulu kimi deyil, mədəniyyətlərin dialoqunda nitq subyektindən və digər ekstralingvistik amillərdən ayrılmaz olaraq tədqiq etmək, öyrənmək imkanı verir. Dialoq mühüm əhəmiyyətə malik olan sosial faktorla şəxsiyyətlərarası və mədəniyyətlərarası münasibətlərin psixologiyasına tabedir. Bütün bunlar, bir tərəfdən, cari nitq aktlarının mədəni tədqiqini asanlaşdırır, digər tərəfdən, nəzəri cəhətdən qurulmuş dialoq diskursunun və onun real ekvivalenti olan canlı danışiq dialoqunun korrelyasiyasında müəyyən çətinlikləri ortaya qoyur" (4, səh. 572).

Dialoji diskursdan fərqli olaraq, monoloq diskursu birtərəfli təsirə malikdir. Burada ən çox məlumat ötürməyə, inandırmağa və öz fikirlərini ifadə etməyə üstünlük verilir.

Nitqi ünsiyyətinin əsas formalarını təmsil etdiyindən müasir dilçilik tədqiqatlarında dialoji və monoloji diskursa daha çox yer ayrılır. Bu formaları və onların xüsusiyyətlərini başa düşmək insanların ünsiyyətini, qarşılıqlı əlaqəsini və məlumat ötürülməsini təhlil etmək üçün bir açıqdır. Dialoji diskurs ünsiyyətin dinamik strukturunu yaradan iştirakçılar arasında replika mübadiləsi ilə xarakterizə olunur. Dialoq iştirakçıları qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlığa nail olmağa çalışırlar. Onlar məlumatın düzgün başa düşülməsini təmin etmək üçün parafraz və aydınlaşdırma, izahedici səciyyəli cümlə, söyləmə və ifadələrdən istifadə edirlər.

Kontekst dialoq diskursunda əsas rol oynayır, çünki iradların mənası çox vaxt əvvəlki ifadələrdən və situasiya mühitindən asılıdır. Məsələn, iş yerindəki söhbətdə "Bu hesabatda kömək edə bilərsinizmi?" qəbul edən tapşırıq bələd olduğunu və kömək göstərə biləcəyini güman edir.

Dialoqda cavablar bir çox funksiyaları yerinə yetirə bilər, məsələn, məlumatlandırma, sorğu, sifariş, təklif və s. Məsələn, "Nəyə yemisin?" ifadəsi ya məlumat sorğusu, ya da birlikdə şam yeməyinə dəvət ola bilər.

Monoloji diskurs bir şəxsin fikirlərinin digər iştirakçıların birbaşa müdaxiləsi olmadan davamlı şəkildə təqdim edilməsi ilə xarakterizə olunur. Məsələn, buna çıxışlar, mühazirə və ya məruzə misal ola bilər. Monoloqlar çox vaxt əvvəlcədən planlaşdırılır və dialoqlara nisbətən daha sərt quruluşa malikdir. Buraya giriş, əsas hissə və nəticə daxil ola bilər. Məsələn, ictimai nitqlə çıxış edən natiq əsas məqamları və arqumentləri əvvəlcədən hazırlayır. Bu baxımdan qeyd edilir ki, "Monoloji nitq hər hansı müəyyən bir ideya, fikir, məsələn, məlumat, informasiya, xatirə və s. bir nəfərin ardıcıl, rəhbərli, geniş və ya qısa nitqi kimi özünü göstərməlidir. Bu nitqdə fasilə sürət, ahəng, ton xüsusi rol oynayır. Buraya mühazirə, məruzə, məlumat, çıxış, məktub, məqalə və s. daxildir. Monoloji nitq müxtəlif məqsədli və məzmunludur:

öyrətmə, inandırma, məlumat vermə, müxtəlif təbiət və cəmiyyət hadisələri haqqında daxili fikir, hiss və həyəcanları yerinə yetirmə, məzmunluluq və s. monoloqun daha mürəkkəb formalarıdır. Hər adam monoloji nitqə qabil deyil. Adamların çoxu rabitəli danışa bilmir. Şifahi nitqin monoloji forması danışandan yüksək nitq mədəniyyəti tələb edir” (3, səh. 87).

Monoloji nitq, adətən, bir mövzu üzərində cəmlənilsə, dialoji nitqdə eyni vaxta bir neçə mövzu müzakirə edilə bilər. Ədəbi monoloqlarda, məsələn, pyeslərdəki personajların monoloqlarında mövzu çox vaxt dərinlən araşdırılır və bütün proses boyu inkişaf etdirilir. Monoloji nitqə replikalar yaddır, bu isə natiqdən mümkün sualları və etirazları əvvəlcədən nəzərdən keçirməyi tələb edir. “Monoloji nitq – nisbətən uzadılmış, məzmun və struktur baxımından bütöv nitq silsiləsidir. Həmin cərgə bütün uzunluğu boyu nitq aktının bir iştirakçısı tərəfindən yaradılır. Monoloji nitq bir istiqamətə yönəlir və birtərəfli qavrayışı nəzərdə tutur. Ondan əlavə, qavrayış zaman çərçivəsində yaradıcılıq eksplikasiyadan aralana bilər və onun danışan şəxsin nitqin ünvanlandığı şəxslə bilavasitə əlaqəsi olmur. Buna görə, bu növ nitqin yaranmasında yalnız danışan şəxs real şəkildə mövcuddur, nitqin ünvanlandığı şəxs isə ya ümumiləşdirilmiş, yaxud mücərrəd obraz kimi düşünülür, ya da danışanın özü ilə eyniləşdirilir” (2, səh. 13). Məsələn, siyasətçi çıxışı zamanı auditoriyanın reaksiyasını qabaqcadan görməli və mümkün tənqidlərə öncədən cavab da hazırlamalıdır.

Hər iki diskurs növü müxtəlif kommunikativ vəziyyətlərdə mühüm rol oynayır. Dialoji diskurs bilavasitə məlumat mübadiləsini təşviq edir ki, bu da gündəlik ünsiyyətdə, peşəkar qarşılıqlı fəaliyyətdə və təlimdə xüsusilə vacibdir. Monoloji nitq, öz növbəsində, mürəkkəb məlumatların çatdırılması, şəxsi fikirlərin ifadəsi və ictimai çıxış üçün effektivdir.

Dialoji və monoloji diskurs nitq fəaliyyətinin iki əsas formasıdır ki, onların hər biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə və funksiyalara malikdir. Bu nitq formalarının diskursiv təhlili müxtəlif ünsiyyət situasiyalarını daha yaxşı təhlil etməyə və şərh etməyə və effektiv ünsiyyət strategiyaları hazırlamağa imkan verir.

Sosial şəbəkələrin, bloqların, onlayn forumların və messengerlərin yaranması ilə biz həm dialoq, həm də monoloq diskursda dəyişikliklərin daha dinamik xarakter almasının şahidi oluruq. Rəqəmsal əsrdə dialoq daha əlçatan və geniş bir forma alıb, nəticədə şərhlər, müzakirələr, onlayn konfranslar və s. kimi yeni ünsiyyət formaları yaranıb. Dialoji diskurs daha interaktiv və demokratik olub, daha çox insana öz fikirlərini bildirmək və müzakirələrdə iştirak etmək imkanı verib. “Dialoji diskurs insan nitqi davranış sahəsi kimi sistemli xarakter daşıyır. Bu o deməkdir ki, dialoqun bütün komponentləri bir-biri ilə sıx bağlıdır. Onların bir çoxu dildən kənar xarakter daşıyır. Bundan əlavə, dialoq diskurs dialoqun bütün formalarını və onun mövcudluğunun xarici amillərini özündə birləşdirən mücərrəd anlayışdır” (4, səh. 573).

Dialoq ünsiyyətin xüsusi növü olmaqla, tarixən konkret cəmiyyətin xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir və şəxsi inkişaf imkanlarını əhatə edir. Yuxarıda qeyd olunan qloballaşma və informasilaşma proseslərinə uyğun olaraq, dialoqun ikili ziddiyyət əsasında formalaşdırıla bilən yeni əsasının formalaşmasından danışmaq olar: “insan - İnternet”. Bu iki bir-birin əks qütblər arasındakı münasibət nəticəsində yeni “şəbəkə dialoqu” (5, səh. 45) anlayışı meydana çıxır. Dialoqun şifahi formasını onlayn formadan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlər ondan ibarətdir ki, onlayn ünsiyyət real ünsiyyət üçün xarakterik olan bütöv taktil ünsiyyət formalarından məhrumdur. İnternetdə ünsiyyətin əsas və mahiyyətə yeganə komponenti ünsiyyətin informasiya komponentidir, qalanları isə praktik olaraq mövcud deyil.

Bununla belə, digər tərəfdən rəqəmsal dövr monoloq diskursunun güclənməsinə də öz töhfəsini verir. Bloqlar, media xadimləri və rəsmi nümayəndələr sosial şəbəkələrdən birbaşa auditoriya ilə ünsiyyət qurmaq üçün istifadə edirlər, lakin eyni zamanda virtual məkanda yerləşdirilən nitqlərinin məzmununa nəzarət edirlər. Rəqəmsal əsrdə monoloq diskurs manipulyasiyaya və saxta xəbərlərə daha həssas yanaşma sərgiləyir.

Əsas dəyişikliklərdən biri sinxron rabitədən asinxron rabitəyə keçiddir. Sosial şəbəkələr, e-poçt və sosial şəbəkələr üzərindən mesajlaşma insanlara dərhal cavab tələb etmədən ünsiyyət qurmağa imkan verir. Bu, dialoqun dinamikasını dəyişir, iştirakçılara cavablar üzərində daha diqqətlə düşünməyə imkan verir.

Rəqəmsal əsrdə dialoq diskursuna çox vaxt mətn, şəkillər, video və audio mətnlər daxildir. Məsələn, messengerlərdə istifadəçilər yalnız mesaj mətnləri deyil, həm də səsli mesajlar, fotolar və videolar

üzərindən məlumat mübadiləsinə həyata keçirirlər. Sosial şəbəkələr və onlayn forumlar geniş auditoriya ilə dialoqa imkan verir. Rəqəmsal platformalar müxtəlif ölkələrdən və mədəniyyətlərdən olan insanları bir araya gətirir, çoxdilli dialoqları və mədəniyyətlərarası mübadilələri asanlaşdırır. Məsələn, beynəlxalq forumlarda və sosial şəbəkələrdə tərcüməçilərdən və avtomatik tərcümə alətlərindən istifadə etməklə müxtəlif dillərdə qurulan ünsiyyət prosesini asanlıqla müşahidə etmək mümkündür.

Rəqəmsallaşan dövrümüzdə hər kəsə müəllif olmaq və monoloqlarını bloqlar və sosial şəbəkələr vasitəsilə yaymaq imkanı verilib. YouTube, Medium və Twitter kimi platformalar insanlara öz fikir və ideyalarını qlobal auditoriya ilə bölüşməyə imkan verir. Rəqəmsallaşma əsasında yaranan “virtual diskurs müxtəlif ünsiyyət səviyyələri və digər insanlarla ünsiyyətdə uğuru təmin edən fərdi təsir potensialı ilə xarakterizə olunur. Buraya aşağıdakı xüsusiyyətlər daxildir: rahatlıq və ünsiyyət bacarıqları, uyğunlaşma qabiliyyəti, özünə inam, qarşılıqlı fəaliyyətdə aktiv mövqe, nailiyyət motivasiyası, mənsubiyyət, həmsöhbəti başa düşmək və sosial intellekt” (1, səh. 174). Bu baxımdan ənənəvi monoloqlardan fərqli olaraq, müasir rəqəmsal monoloqlara çox vaxt interaktivlik elementləri daxildir. Şərhlər, bəyənmələr və paylaşımalar tamaşaçılara müzakirədə iştirak etmək və müəlliflə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq imkanı verir. Məsələn, YouTube videoları izləyici şərhləri ilə müşayiət olunur ki, bu da monoloq formatında dialoq elementi yaradır.

Rəqəmsal mühit qısa videolar, podkastlar və hekayələr kimi yeni monoloq formatlarının yaranmasına təkan verir. Bu formatlar daha dinamik və lakonik təqdimat üslubunu tələb edir ki, bu da informasiyanın təqdim edilməsinin məzmununda və üslubunda özünü göstərir. Rəqəmsal platformalar virtual məkan istifadəçilərinə tamaşaçı reaksiyaları ilə bağlı analitik məlumatlara çıxış imkanı verir. Bu, məzmunu və onun təqdimatına yanaşmaları daha dəqiq şəkildə fərdiləşdirməyə imkan verir, monoloq diskursunu tematik platformalarda köklənməsini təmin edərək onları məqsədyönlü edir. Rəqəmsal dövrdə dialoq və monoloq diskursunun təkamülü ünsiyyətin müxtəlif sahələri üçün əhəmiyyətli nəticələrə malikdir:

Onlayn kurslar və vebinarlar tələbələrə müəllimlər və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə qurmağa imkan verən dialoq və monoloq diskurslarını bir arada birləşdirməklə yeni diskurs növü formalaşdırır. Məsələn, Coursera və edX kimi platformalar suallar vermək və materialı forumlarda müzakirə etmək imkanı ilə video mühazirələr təklif etməklə hibrid diskurs növü formalaşdırır. Sosial media və rəqəmsal kampaniyalar brendlərə istehlakçılarla dialoq qurmağa və məhsul və xidmətləri tanıtmaya üçün monoloqlardan istifadə etməyə imkan verir. Məsələn, şirkətlər müştərilərin istəklərinə tez cavab vermək üçün Twitter-dən, tanıtım videoları dərc etmək üçün isə YouTube-dən istifadə edirlər.

Siyasətçilər və ictimai xadimlər dialoq və monoloqun vəhdəti vasitəsilə seçicilər və ictimaiyyətlə ünsiyyət qurmaq üçün rəqəmsal platformalardan istifadə edirlər. Məsələn, Facebook və ya Instagram-da canlı yayımlar siyasətçilərə real vaxt rejimində auditoriya qarşısında çıxış etməyə və suallara cavab verməyə imkan verir.

Rəqəmsallaşan müasir kommunikativ ortam dialoq və monoloji diskursu dəyişdirərək, ünsiyyət üçün yeni imkanlar və çağırışlar təqdim edir. Bu dəyişiklikləri başa düşmək, qavramaq və mənimsəmək həyatın müxtəlif sahələrində rəqəmsal texnologiyalardan səmərəli istifadə üçün vacibdir. Bu sahədə gələcək tədqiqatlar rəqəmsal texnologiyaların nitq təcrübələrinə təsirini daha yaxşı başa düşməyə və daim dəyişən dünyada yeni kommunikasiya strategiyalarını inkişaf etdirməyə kömək edə bilər.

Çağdaş dövrün tələblərinə uyğun olaraq dialoq və monoloq diskursun təkamülü müasir cəmiyyətə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bir tərəfdən, dialoq diskursunun əlçatanlığının və interaktivliyinin artması demokratiyanın inkişafına, fikir mübadiləsinə və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına kömək edir. Digər tərəfdən, monoloq diskursunun hüdudlarının genişlənməsi populizmin, dezinformasiyanın və siyasi manipulyasiyanın güclənməsi ilə nəticələnir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Habibova K.A. Virtual Discourse as a Communicative Requirement of the Modern Era // Ad Alta. 2023, XXXII, pp. 173-176.
2. Məmmədova S.Y. Daxili nitq dil ünsiyyətinin xüsusi forması kimi (Azərbaycan və ingilis bədii ədəbiyyatının materialları əsasında). Bakı: 2022, 33 s.
3. Orucova S.A. Nitqin kommunikativliyi və onun formaları // Dil və ədəbiyyat. 2021, № 3, s. 86-88. [https://www.anl.az/down/meqale/bdu_dil_edebiyat/2021/03/20\(meqale\).pdf](https://www.anl.az/down/meqale/bdu_dil_edebiyat/2021/03/20(meqale).pdf)

4. Ибодуллаева Г.Д. Проблема коммуникативного значения в межкультурной коммуникации
// Экономика и социум. 2023. № 4-2(107), с. 571-574.

5. Рябова М.Э. Диалогический дискурс современного общества / М. Э. Рябова, Т. С. Шикина
// Гуманитарий. 2008, № 7, с. 44-50.